

DIKTATÚRA ÉS DEMOKRÁCIA.

A politika tudományának nevezetes nehézsége az, hogy állandó kapcsolatban kell lennie a közélettel, anélkül, hogy maga is bele-sodródjék a közélet hullámaiba. Fogalmi vizsgálódásaihoz az anyagot a közéletből kell merítenie s nem lehet ezoterikussá abban a mértékben, amint ezt a természettudományok megengedhetik maguknak, mert különben nem jut szóhoz veszedelmes konkurrens: a publicisztika mellett. Azután meg bármekkora is a csábítás, nem szabad a publicisztika attitűdjébe esnie. A publicista maga is aktív tagja a közéletnek. Még ha nem is egyenesen pártember, akkor is beleviheti fejtegetéseibe a maga egész személyiségét és világnézetét. Akkor is, amikor csupán boncolni, leírni látszik, volta-kép mindig egyúttal állást foglal s maguk a fogalmak, amelyekkel dolgozik, pozitív vagy negatív előjelekkel: fehérbe vagy feketébe öltözve jelennek meg laterna magikája fénykörében. „Demokrácia“, „liberalizmus“, „diktatúra“, „szocializmus“: mind megannyi varázsszó, amelyet rokon- vagy ellenszenv, vonzódás vagy irtózás árnya lebeg körül. Mindez rendben van: a publicisztika végtére is a politikai harc egyik eszköze. Hiba csak ott van, ahol a politika tudományának, a tárgyilagos ismeretnek álarcában lép fel s a közéleti fogalmak „való értelmét“ keresvén, a fogalmakat talán akaratlanul is rokonszenvesen vagy ellenszenvesen írja le: tiszta jelentésélmények helyett értékeszméket mutat be s ezzel saját eszményeinek jogosulatlan propagandát csinál.

Ezzel szemben a politika tudományának feladata *tiszta alkat-elemzést* nyújtani. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kutatónak nem szabad értékelnie: de az értékelésnek a jelentésélmények leírását nem megelőznie: hanem követnie kell. Nem is lényeges az, hogy mindenki elfogadja a tudósok értékeléseit (igazán theoretikus szellemek gyakorlati ítélőképessége gyakran rendkívül csekély), lényeges azonban, hogy a politikai vitákban ugyanazokhoz a kate-

góriákhoz foglaljon állást mindenki, mert különben a vita értelmetlenné válik.

Persze, van itt egy másik nagy nehézség is: s ez az, hogy a közéleti kifejezések értelme szerfelett tág és laza. Ugyanazon kifejezéssel rendszerint igen különböző jelenségeket jelölnek meg s ezért mindörökre meddők fognak maradni azoknak a kutatóknak törekvései, akik egy közéleti kifejezés „igazi” jelentését oly módon akarják véglegesen megállapítani, hogy az alkalmazható legyen minden jelentésintencióra, amellyel az illető szót a közéletben használják. A politikai-társadalmi tudományban értéktelenek azok az „általános” fogalmak, amelyek *egyformán* ráillenek a rokonjelenségek egész halmazára, mert semmire sem tanítanak, nem segítenek disztingválni. Másfelől gyakran figyelhető meg az a színjáték, mely nincsen jókora tragikomikum nélkül, hogy kitűnő és nagyérdemű kutatók rengeteg energiát pazarolnak arra, hogy egymás definícióit tönkretegyék: holott definícióik nagyszerűen megélhetnek egymás mellett, ha tisztába jönnek azzal, hogy különböző jelenségeket határoztak meg. A politika tudományának nem a fogalommeghatározásokban való gazdagság, hanem a kifejezésekben való szegénység a baja.¹

Ezen a nehézségeken „poláris ideáltípusok” felállításával segítünk,² amelyek egy-egy fogalmi dimenzió két végtagjának kitűzésével lehetővé teszik az összes felmerülő jelenségek beosztását, anélkül, hogy a határokat elmosnák közöttük. Az egyes jelenségek mind individuálisak, nincsen kettő, amely minden ízében s igen sok fontos ízében ne különböznék egymástól. Az *irányok* azonban, amelyekben az emberi szellem mozog, meglehetősen egységesek. Minden egyes *élményhez* más jelentés tartozik, de nagyon sok *élményhez* tartozik ugyanaz az *irányjelentés*. A közélet tényei is, bármily végtelenül változatosak legyenek is különben, határozott szellemi irányokhoz tartoznak és megvan az a hajlandóságuk, hogy irányzatuk értelmét egész teljességében kifejezésre juttassák. A politika tudományának feladata első sorban azoknak az *iránydimenzióknak* a meghatározása, amelyekben a közélet szellemileg,

¹ V. ö. Robert *Michels* megjegyzéseivel: *Soziologie als Gesellschaftswissenschaft*. I. Terminologische Vorfragen.

² Az „ideáltípus” fogalmára nézve ld. *szerző* munkáját: *A társadalomtudomány filozófiája*. Bp. 1926. 129. l., valamint az „Archiv für systematische Philosophie u. Soziologie” XXX. kötetében megjelent „Begriff u. Gegenstand der Gesellschaftslehre” c. tanulmányát s az ott (S. 357) felsorolt irodalmat.

hogy úgy mondjuk „közlekedik“: ezt a feladatot pedig a jellegzetesen ellenlábás szellemi attitűdök meghatározásával oldja meg. Az itt következő sorok is ilyen, ma különösképp aktuális feladat megoldásához iparkodnak némi adalékot szolgáltatni.

*

Korunk politikai csillagképében kétségkívül a „diktatúra“ a legfeltűnőbb planéta. „Diktatúra vagy demokrácia?“ — így szokták felvetni a kérdést, amellyel korunknak valamiképp meg kell küzdenie.

A magunk részéről azt hisszük, hogy ez a szembeállítás hibás. *Diktatúra* és *demokrácia* nem tartoznak ugyanegy dimenzióba és ezért nincsen is közöttük kizárólagos ellentét. „*Diktatúrán*“ *oly kormányzati rendszert értünk, amelynek attitűdje nem tűr ellentmondást a kormányzatban kifejezésre jutó akarattal szemben.* A diktatúra ráerőszakolja a kormányzók akaratát az összes kormányzottra, anélkül, hogy az ellenvéleménynek bárminő esélyeket engedne az érvényesülésre. Mi ennek az attitűdnek az ellenlábasa? Nyilvánvalóan a „liberalizmus“ amely minden véleménynek szabadságot enged az érvényesülésre.³ „Diktatúra“ és „liberalizmus“ eszerint feltétlenül és *per definitionem* kizárják egymást. A diktatúra nem lehet liberális, mert ezzel éppen megszűnnék „diktatúra“ lenni. Ezzel szemben kétségtelennek látszik előttünk, hogy a legridegebb diktatúra attitűdje is lehet *demokratikus*, tekintettel a kormányrendszernek 1. alapjaira, 2. fenntartó erőire, 3. céljára és 4. társadalmi értékelméletére.

Vizsgáljuk meg ezeket a lehetőségeket.

1.

Valamely kormányrendszer „alapjain“ azokat az alkotmányjogi tényezőket értjük, amelyekben az illető kormányzat által képviselt jogrend felépül: az állami szuverenitás *forrását és alanyát*.

a) Az állami szuverenitás forrása az alkotmányjogi hagyomány („legitimitás“), vagy a „nép“, az „állampolgárok“ akarati aktusa („népszuverenitás“). A népszuverenitás mint alkotmányjogi alapelv nemcsak a kormányzás mikéntjét, hanem még az államformát sem határozza meg egyértelműen. *Hobbes* éppen a népszuverenitás állambölcséleti preszuppozíciójából, a „társadalmi összszződés“-ből

³ Ezzel nem kívánunk elébe vágni a „liberalizmus“ mint *világnézet* lényegmeghatározásának.

vezette le az abszolút fejedelmi uralom jogát és mind a két Napóleon a nép határozott mandátuma alapján vindikált magának cézári hatalmat és méltóságot.

b) Az állami szuverenitás alanya természetes személy, köztestület mint morális személyiség, vagy a nép összessége. Ezen az alapon három államformához jutunk, ezek: „monarchia“, „politeia“ és „demokrácia“.⁴ Az államforma azonban nem határozza meg a kormányzás módját, s a demokratikus államforma nem kíván meg egyebet, mint azt, hogy az állam élére választott hatóság („köztársasági elnök“, „kormányzó“, „konzul“, „államtanács“) kerüljön. A demokratikus államforma nem enyészik el, ha a választott állami főhatóság a legridegebb diktatúra álláspontjára helyezkedik is: hiszen a népnek módja van rá, hogy a diktatúra gyakorlásának tényét a választott állami főhatóság hivataloskodásának lejártakor jóváhagyja vagy elítélje. (Lásd pl. Porfirio Diaz pályafutását, akit 26 éven át, hétszer egymásután választottak meg Mexikó diktátor-elnökévé.) Ha ilyen esetekben a nép nem fejez ki ellenvéleményt, ez vagy azért van, mert politikailag oly közömbös, hogy egyáltalában nincs véleménye, vagy azért, mert a helyzet ellen nincs kifogása, vagy azért, mert azok, akik ellenmondásra hangolnák, nem juthatnak szóhoz (a diktatúra megengedi a népszavazást, de nem enged szabad agitációt a nép körében), vagy mert, bár a kormányzás lényeitől nincsen is elragadtatva, általában mégis bizalommal viseltetik a diktátor személye iránt.

2.

Az eddig előadottakra minden bizonnyal lehetne azt az ellenvetést tenni, hogy itt voltaképp csupán fiktív „demokráciákról“ *volt szó*: hiszen a tárgyalt esetekben a népnek nincsen befolyása a kormányzásra, csupán a jóváhagyásnak képletes és a legtöbb esetben egészen teatrális aktusaival szerepel. Itt voltaképp demokratikus színezettel fellépő *autokráciákról* van szó.⁵

⁴ Hogy ez az osztályozás mennyiben egyezik, illetőleg miben tér el az államformák szokásos beosztásától, arra itt nincs módunkban kitérni.

⁵ Csupán ebben az értelemben mondja *Carl Schmitt*: „Bolschewismus und Fascismus sind wie jede Diktatur zwar antiliberal, aber nicht notwendig antidemokratisch“, ami kitűnik az indoklásból: „Der Wille des Volkes kann durch Zuruf, durch Acclamatio, durch selbstverständliches unwidersprochenes Dasein ebensogut und noch besser demokratisch geäußert werden als durch den statistischen Apparat (t. i. des allgemeinen Wahlrechts), den man seit einem halben Jahrhundert... ausgebildet hat.“ (Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 2. Aufl. S. 22.) És habár utóbb kissé tovább is halad a realitások felé („... diktatorische und zäsaristische Methoden... auch un-

Ez az ellenvetés azonban már más dimenzióba viszi át problémánkat. Eleddig a *közjogi fenomenológia* képleteivel foglalkoztunk: most át kell tennünk a vizsgálódás székhelyét a politikának *valóságtudományi* régióiba. Most már a demokrácia nem eszmei preszuppozíciókat és alaki aktusokat jelent, hanem a tömegek és a tömegakarát valóságos érvényesülését. A kérdés most már az, nem képtelenség-e feltenni, hogy egy demokratikus erőkre valóban *támaszkodó* kormányzat diktatórikus lehessen? Más szóval: az a kérdés, hogy amikor a *kormányformák* síkjában az autokráciától a demokrácia felé távolodunk, nem haladunk-e egyúttal a diktatúrától a liberalizmus felé?

A terep teljes tisztázása céljából, először is szögezzük le azt, hogy autokrácia és diktatúra között nincsen kényszerű logikai kapcsolat. Egy autokratikus kormányfő súlyos hagyományokra, szilárdul szervezett hatalmi intézményekre, vagy személyének varázsára, „charizmájára”⁸ támaszkodik. Az a tény, hogy ő „autokrata”, azt jelenti, hogy feltétlenül rendelkezik az állami főhatalommal és hogy a kormányzás vitelében a döntő akarat az övé. Azonban men-nél szilárdabban ül nyergében az autokrata, annál kevésbé van rászorulva arra, hogy könyörtelenül elnyomjon minden ellenvéleményt. Attól a „toleranciától” kezdve, amely megengedi az ellen-vélemény és kritika kifejezését de nem törődik azzal (Nagy Frigyes mondta, hogy ő megállapodásra lépett népével: ez beszélhet, amit akar és ő teszi, amit akar) addig a „konstitucionalizmusig”, amely intézményesen is biztosítja az alattvalóknak azt a jogot, hogy szabadon kibeszéljék magukat, az autokrácia messzire elmehet a teljes liberalizmus felé. Másfelől viszont a legdemokratikusabban szervezett képviseleti kormányrendszer is lehet diktatúra, hogyha mély-reható ellentétek vannak valamely társadalomban *többség* és *ki-sebbség* között.

mittelbare Ausserungen demokratischer Substanz und Kraft sein können.“ S, 23), ez a megjegyzés függve marad a levegőben és nincs útmutatás arra nézve, hogy hol, hogyan válik el a valóság a fikciótól. Egyébként *Schmitt* túlságosan szellemes is ahhoz, hogy ne használja ki a „demokrácia” tisztázatlanul hagyott sok-értelműségét sziporkázó paradoxonokra, ami művének olvasását rendkívül élvezetessé teszi, de az eredmények világos áttekintését nem könnyíti meg.

⁸ „Charisma soll eine als ausseralltäglich (ursprünglich, sowohl bei Prophe-ten, wie bei therapeutischen wie bei Rechtweisen, wie bei Jagdführern, wie bei Kriegshelden: als magisch bedingt) geltende Qualität einer Persönlichkeit heissen, um derentwillen sie als mit übernatürlichen oder übermenschlichen oder mindestens spezifisch ausseralltäglichen, nicht jeden andern zugänglichen Kräf-ten oder Eigenschaften oder als gottesgesendet oder als vorbildlich und deshalb als *Führer* gewertet wird.“ *Max Weber*, *Wirtschaft und Gesellschaft*. S. 140.

A nagyobb precizitás kedvéért és különböző félreértések elkerülése végett, bizonyítandó tételünket két irányban is el kell határolnunk. Demokratikus, azaz többségi diktatúrán nem értjük pusztán a többségi vélemény erőszakos nyomását, azt a többségi zsarnokságot amellyel *Tocqueville* óta annyian vádolják a modern demokráciát, hiszen ez a többségi nyomás és terror a legliberálisabb kormányzás mellett is érvényre juthat,⁷ hogyha magának a népek hagyományos éthoszában nem talál döntő akadályra, (mint Angliában, ahol a sportszellem uralma nem tűri meg a gyengébbek erőszakos elnyomását, az úgynevezett „bullying“-et). A tömeg, a „felelőtlen elem“ alaktalan terrorjával szemben a diktatúra hatósági lerrort alkalmaz: módszeresen és intézményesen nyomja el az ellenvéleményt. Ez azonban másfelől ismét nem jelenti azt, hogy a diktatúra semmiféle vitát és nyilvános diskusziót nem tűrhet meg. A diktatúra nem jelent tökéletes akarategységet s ép ezért nem is szükséges, hogy a diktátor egy személy, vagy kisebb csoport legyen: a diktatúra egysége a kormányzás alapelveire vonatkozó *akaratirány* egységét, azaz: a kormányzatban megnyilvánuló zárt *világnézet* egységét feltételezi. Az egyes teendők, intézkedések felett szabad vitát engedhet mindazoknak, akikről eleve is felteheti, hogy „megbízhatóak“, hogy az elvi kérdésekben feltétlenül egyetértenek vele. Ezért egyáltalában nem ellentmondás a demokratikus diktatúra, vagyis a többségi diktatúra fogalma, hogyha a többség szilárd világnézeti egységet alkot, amely elvi kompromisszumokra nem kapható. Következésképpen *a demokratikus diktatúra alapja a világnézeti alapon szervezett politikai párt*: illetőleg fordított sorrendben: a pártalapon szervezett politikai „felekezet“ (szekta). Egy ilyen pártalakulás alapja viszont mindig a társadalom egy tagozatának politikai öntudatra „ébredése“. Pártok, amelyek hitfelekezeteket, nemzetiségeket, vagy társadalmi osztályokat tömörítenék, mindig hajlamosak arra, hogy a kormányzat birtokába jutva, diktatórikusan rendezkedjenek be, tekintet nélkül arra, hogy a nép kisebbségét, vagy többségét képviselik.

A parlamentarizmus klasszikus elmélete, amely szerint a parlamentáris képviselőlet független a választók akaratától és abban

⁷ „The expression: *tyranny of the majority* is commonly used to denote my abuse by the majority of the powers which they enjoy, in free countries under and through the law and in all countries outside the law.“ James Bryce, *The American Commonwealth*. 1912). Vol. II, p. 338. — Tehát ez a „tyranny“ szabad országokban is előfordul.

minden egyes tag az egész nemzetet képviseli, egy liberális arisztokrácia közéleti helyzetében és gondolatvilágában gyökerezik. Ennek az elméletnek szilárd fönmaradása lehetővé tette volna a parlamentarizmus politikai jelentőségének változatlan fenntartását a közélet demokratikus változásai dacára, mert függetlenítette volna a parlamentet és a parlamenti kormányt a választók tömegeinek érzelmeitől és nézeteitől. Azonban mennél inkább haladt előre az angol kormányzat alapjainak demokratizálódása, annál inkább halványult el ennek az elméletnek a jelentősége is. *Gladstone*, ez a nagy néptribun az angol kormányelnöki székben, divatba hozta a választási „kötelezvények“ (election pledges) kiállítását. Azelőtt a választóközönség csupán egy kormányt ültetett be a hatalomba: újabban azonban egy egész kormányprogramra szavaz. Ezzel voltaképp a parlament elvesztette eredeti jelentőségét. Ma már alig egyéb mint gyakorló iskola, amelyben a leendő kormányok tagjai készülődnek jövőendő feladataikra. A program köt és kötelez: a parlament csupán mellékes vagy technikus kérdésekben dönthet. Látnivaló, hogy ez a helyzet, a parlament jogi mindenhatóságának elve mellett könnyen válhatná egy többségi diktatúra forrásává⁸, különösen mióta egy „szocialista“ párt is ül az angol parlamentben: azaz jellegzetes osztály-képviselő, amelynek az u. n. „polgári“ pártoktól homlokegyenest eltérő politikai „ideológiája“, azaz világnézete van. Képzelnék el, hogy egy általános választáson szilárd többséget kap ez a párt, amelynek programjában többek közt ott szerepel a nagyüzemek, bányák és a föld „nacionalizációja“, azaz köztulajdonba vétele. Képzelnék el, hogy programjához híven ennek a „reformnak“ megvalósítására törvényjavaslatokat nyújtana be. Bizonyos, hogy ez ellen az angol polgári társadalom a legélesebb ellenállást fejtené ki. A parlament békés munkája az ott keletkező obstrukció tumultusaiba fülne s a polgárság ezernyi szerveződése mind a tetteges ellenállásra szervezkednék. A kormány a maga

⁸ V. ö. Kari *Löwenstein*, Zur Soziologie der parlamentarischen Representation in England. Hauptprobleme der Soziologie. II. S. 88. f.: „Seit dem Aufkommen der Massendemokratie mit der zweiten Wahlreform von 1867, hat sich die Souveränität der politischen Wirkung nach auf die Wählerschaft gelagert und das Parlament ist in bedrängte Abhängigkeit von ihr und ihrem plebiszitär bestellten Führerkreis, dem Kabinett, geraten. Hier erscheint alsó die *soziologische Beziehung* zwischen der das Volk darstellenden Wählerschaft und dem Parlament... als das schlechthin entscheidende Moment für die tiefgehendste Erscheinung der neuen Entwicklung des britischen Staates: für seine Umwandlung aus einer parlamentarischen Oligarchie in eine plebiszitär bewegte Demokratie mit cäsaristischer Führung.“

terveit csakis úgy vihetne keresztül, hogy az ellenzékét kizárná a parlamentből s a társadalmi akciók ellen a kivételes állapot (State of Emergency) kihirdetésével védekeznek. Ez pedig azt jelenti, hogy módjában volna elnémítani minden ellenvéleményt és csírájában elfojtani minden ellenállást. Igaz, hogy a kivételes állapot elrendelése csak ideiglenes intézkedés. De egy kormánynak, amelynek az országban is, a parlamentben is szilárd többsége van, módjában van olyan törvényalkotásra is, amely ezt a „kivételes állapotot“ véglegessé teszi: „véglegessé“ természetesen az illető kormány adminisztrációjának idejére. Öt év leteltével újra választói elé kellene állania (enélkül már megsértené a demokrácia elveit), de addig csinálhatna magának választójogi törvényt, amely — orosz mintára — megfosztaná a „burzsoáziát“ a választójogtól, megszüntetné a bírói állás függetlenségét és szétrombolná a helyi önkormányzatokat. „A parlament mindent megtehet“ — így szól a hagyományos közjogi dogma.⁹

Igaz, hogy minderre Angliában mindazonáltal kevés a valószínűség, de nem azért, mert *demokrácia* van, hanem azért, mert a néplélekbe mélyen beágyazott politikai és erkölcsi tradíciók a formális-jogi alkotmány fölé — amely épen a parlament, pontosabban a „parlamentí király“ (the King in Parliament) kezébe adja a korlátlan főhatalmat — egy materiális-konvencionális alkotmányt emelnek. „Van valami, amit a parlament sem tehet meg“ — hirdeti *Bolingbroke*. — A parlament sem semmisítheti meg az alkotmányt“, mert „a brit alkotmány elvei egyszerűek és evidensek és igen határozott eszmék alakjában vésődtek be az emberek lelkébe, oly alapossággal, amennyire egyáltalán bárminő igazság bevésődhetik a lélekbe.“¹⁰ Az alattvalók szabadságai (the Liberties of the Subject) épen ezekhez a megingathatatlan alkotmányos tételekhez tartoznak és aki ezeket végleg el akarná kobozni, az egész angol nép mindenre elszánt makacs ellenállásával találná magát szemben. Pedig ezek a „szabadságok“ korántsem a demokrácia vívmányai,

⁹ Ennek *Delolme* adta jól ismeri groteszk kifejezését: „A parlament mindent csinálhat, csak nőből férfit és férfiből nőt nem“. (V, ö. A. V. *Dicey*, *The Law of the Constitution*, 2nd ed. p. 39.) Friedrich *Engels*, aki aggkorára egészen i.legalista“ lett, maga is döntő jelentőséget tulajdonított a parlamentí szuverenitás elvének. „Man kann sich vorstellen — írta az erfurti programm kritikájában — die alte Gesellschaft könne friedlich in die neue hineinwachsen in Ländern, wo die Volksvertretung allé Macht in sich konzentriert, wo man verfassungsmässig tun kann was man wilí, sobald man die Majoritat des Volkes hinter sich hat.“ (id. K. *Diehl*, *Die Diktatur des Proletariats u. das Rätesystem*, S. 41.)

¹⁰ A *Dissertation upon Parties*. (10th ed. 1775) p. 271, 197.

alapelveiket középkori feudális nagyurak vívták ki a királyi hatalom elleni küzdelemben s az angol demokrácia épen azért liberális, mert ezekkel az ősi hagyományokkal való szellemi kontaktusban nőtt fel, ami bizonyára az angol liberális arisztokraták: az u. a. „Whig“-ek érdeme.

Mindazonáltal nem kétséges, hogy a demokráciának a kisebbségek szabadságát fenyegető lehetőségeit az angol liberális demokráciák maguk is régen felismerték. *John Stuart Mill* két nagy veszedelemét látja a demokráciának: az intelligencia alacsony fokát a képviseleti testületben s az ezt irányító közvéleményben és a számszerű többség osztályszempontjának korlátlan érvényesülését, „minthogy a többség egy és ugyanazon osztály tagjaiból kerül ki.“¹¹ Ezért követelte ez a lelkes demokrata a kisebbségek arányos képviseletének biztosítását, épen az „igazi“ demokrácia érdekében. Mert szerinte „a demokrácia tiszta eszméje az egész nép kormánya az egész és egyenlően képviselt nép által. Ezzel szemben a demokrácia, a h o g y k ö z ö n s é g e s e n f e l f o g j á k (Én ritkítottam. O. L.) és ezideig alkalmazták, az egész nép kormányzása a kizárólagosan képviselt pusztá többség által.“¹² Szembetűnő hogy itt *Mill* a demokráciának a *köztudatban élő* theoretikus fogalmával egy *értékeszmét* állít szembe, amelyet ő az „igazi“, a „tiszta“ demokrácia eszméjének nevez, de amely természetesen nem egyéb, mint a demokrácia liberális eszménye. Ez a disztinkció nem zárja ki, csak e l i t é l i a demokrácia diktatúráját s az azt lehetővé tevő intézményeket.

És pedig nem azért akarja a kisebbségek képviseletét megvalósítani, hogy a többség akarata ne érvényesülhessen, csak azért, hogy a kisebbség is kifejezhesse a maga esetleges ellenvéleményét. „Egy képviseleti testületben, amidőn határozatot hoz, a kisebbségnek alul kell maradnia és egy teljes demokráciában (tekintve, hogy a választók akarata, ha ezek ragaszkodnak hozzá, meg fogja határozni a képviselők akaratát is) a nép többsége, képviselői útján érvényesülni fog, a kisebbség és ennek képviselői felett. De következik-e ebből, hogy a kisebbségnek egyáltalában ne legyenek képviselői? ... Szükséges-e, hogy a kisebbséget még csak meg se hallgassák?“¹³ Mint látható, *Mill* a demokráciát és a liberalizmust egyaránt követ-

¹¹ Representative Government. Everyman' s ed. p. 256.

¹² U. o.

¹³ I. m. p. 257.

kezelésen képviseli és fejtegetései jól mutatják azt is, hogy a két elv egymástól független. A liberalizmus nem kívánja meg azt, hogy a szuverén akarat meghatározásába mindenki *befolyhasson*, csak azt, hogy azzal kapcsolatban mindenki *kibeszélhesse magát*, mert a liberalizmus előfeltevése az a hit, hogy a szabad vitában feltétlenül az igazságnak kell győznie.¹⁴ Mindazonáltal a radikális demokráta, *Bright*, nem volt hajlandó *Mill* liberalizmusát magáévá tenni s arra mutatott rá, hogy a kisebbség képviselőinek biztosítása gyakorlatilag lehetetlenné tehetné a többség akaratának érvényesítését¹⁵ Ha tehát nem is mehetünk oly messzire mint egyesek, akik egyenes ellentétet látnak liberalizmus és demokrácia között,¹⁶ mindazonáltal fenn kell tartanunk tézisünket a két elv kölcsönös függetlenségéről s következőképp arról, hogy a demokrácia valóban átcsaphat a liberalizmus ellentétébe is és többségi diktatúrát teremthet.

Hiszen valóban ennek a lehetőségnek a reményén épül fel a szociáldemokrácia egész rendszere. A szociáldemokrácia és a bolsevizmus politikai attitűdje között nem abban van a különbség, hogy a bolsevizmus a *diktatúra* és a szociáldemokrácia a *demokrácia* álláspontján áll, hanem abban, hogy a bolsevisták kisebbségi alapon, azaz *oligarchikusan* csinálták meg a diktatúrát. Tudjuk, hogy Leninek kísérletet tettek az alkotmányozó nemzetgyűléssel és ezt csak azért kergették szét, mert kisebbségben maradtak benne. *Elvük* azonban a diktatúra és nem az oligarchia, aminthogy profétájuk, *Marx* maga is a többségnek szánta a proletariátus forradalmi diktatúráját. Hiszen szerinte a forradalmi szocializmus „a nagy többség mozgalma a nagy többség érdekében“ és végeredményben a proletárforradalom nem is egyéb nála, mint a teljesen proletarizált társadalom fellázadása a „kisajátítók“ törpe kisebbsége ellen.“

¹⁴ V. ö. Carl *Schmitt* szellemes és mélyreható fejtegetéseivel: Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 2. Aufl. S. 45 ff.

¹⁵ V. ö. *Ostrogorski*, La Démocratie et l'Organisation des Partis Politiques, Vol. I. p. 104.

¹⁸ Így Wilhelm *Hasbach*, Die moderne Demokratie c. művében. Ld. különösen S. 327: „Im liberalen Staate ist die Mehrheit nicht König, er kann ihre Herrschaft nicht wollen, weil er die Freiheit will; die Freiheit aber ist unmöglich ohne Gewaltenteilung; Gewaltenteilung und Mehrheitsherrschaft widersprechen sich.“

¹⁷ *Marx* és *Engels* felfogása szerint proletárdiktatúra és proletárdemokrácia voltaképp egy és ugyanaz: „A munkásforradalom első lépése az, hogy a proletárságot uralkodó-osztállyá emelje, a demokráciát kivívja.“ Kommunista kiáltvány, 52. l. (Népszava kiadás). És kifejezetten *Engels* fentidézett írásában: „Wenn

Elvileg maga a szociáldemokrácia sem mondott le a diktatúráról azzal, hogy külsőleg beilleszkedett a parlamenti szerkezetekbe. A diktatúrát elhalasztja arra az időre, amikor föltétlen parlamenti többséggel fog rendelkezni, ami a nyugati ipusztriális országokban korántsem tartozik az utópiák világába. Ezt a tényállást a szociáldemokrácia irodalma a „politikai“ és a „szociális“ forradalom közötti elméleti disztinkcióval takargatja. „Szociális forradalom“ ugyanis a parlamenti törvényhozás, azaz politikai reformok útján életbeléptetendő kommunista diktatúrát érti a szociáldemokrácia.¹⁸ *Gyakorlatilag* viszont arra szolgál ez a disztinkció, hogy kibékítse a marxizmus forradalmi eszményeit a szociáldemokrácia által tényleg követett opportunisztikus taktikával. Mert a „szociális“ forradalom előfeltétele: a *gazdasági* „forradalom“, Marx elméleti belátásai szerint csupán természetes fejlődési processzus folyamán valósulhat meg és a törvényhozó munkája legfőljebb e folyamat jogi következéseit vonhatja le. Így a szociáldemokrácia erkölcsi felmentést ad magának — arra az esetre, ha „idő előtt“ hatalmába találna kerülni a parlamenti többség, — az alól a kötelezettség alól, hogy integrális programját s ami ezzel összefügg, a kommunista diktatúrát megvalósítsa. De nem azért, mert demokratikus, hanem azért, mert gyakorlati törekvéseivel fokozatosan beilleszkedik a kapitalisztikus gazdasági rend kereteibe, és mindinkább leszámol azzal az illúzióval, „hogy a gazdasági társadalom átalakításához a politikai hatalom meghódításán át visz az út.“¹⁹ És nevezetes körülmény, hogy a munkásmozgalomnak az a „szociológusa“, *Karl Zwing*, aki ily módon végez a szociáldemokrácia eszméivel, ugyanoda jut el, ahova *John Mill*: az „igazi“ és a „hamis“ demokrácia megkülönböztetéséhez: „Gyakran látjuk — úgymond — a demokráciát azonosítani a többségi uralommal. Ámde a többségi uralom nem egyéb, mint annak az elvnek a megvalósítása, hogy a kisebbséget le kell hengerelni. Az igazi demokrácia arra törekszik, hogy kiküszöbölje az egyenlőtlen-

etwas fest steht, so ist es dies, dass unsere Partei und die Arbeiterklasse nur zur Herrschaft kommen kann unter der Form der demokratischen Republik. *Diese ist sogar die spezifische Form für die Diktatur des Proletariats*, wie schon die grosse französische Revolution gezeigt hat.“ (*Diehl*, i, m. S. 46 f.).

¹⁸ Lásd *Kautsky* pamfletjét: A szociális forradalom. (Magyarul a Népszava kiadásában.) V. ö. *szerző* megjegyzéseivel: A marxizmus társadalomelmélete. („Kultúra és tudomány“, Bp. 1922.) 93. 1.

¹⁹ *Karl Zwing*, *Soziologie der Gewerkschaftsbewegung*, S. 22. (V. ö. *Selig Perlman*, *A Theory of the Labor Movement*. New York, MacMillan, 1928. p. 305.)

ségeket s nem arra, hogy új egyenlőtlenségeket kreáljon a többségi uralom útján.²⁰ *Zwing* azonban elkövet egy logikai hibát, amelyet *Mill*, a logikai „expert“ elkerült: nem *liberális* és *nem-liberális* demokrácia, hanem voltaképp *demokrácia* és *liberalizmus* között különböztet s amidőn az utóbbi mellett tör lándzsát, a demokrácia többség-elvét egyenesen elveti. S mindezt azért, mert belátta, hogy gazdasági kérdéseket nem lehet többségi szavazattal megoldani és hogy habár a kapitalisták számbeli kisebbségben vannak is, mint gazdasági tényezők, ők is értékes és nélkülözhetetlen tényezői a termelési folyamatnak, akárcsak a munkásosztály. „Az autonóm ipusztériális jogban (amelyet a kollektív szerződések gyakorlata fejleszt ki) a többség elve kezdettől fogva helyet engedett a két szervezett tényező paritása vagy egyenlősége elvének.)²¹ Amint látjuk, itt a formális többség elve tényleges súlybeli egyenlőtlenségekbe ütközik s ezért annak rideg érvényesítéséről gyakorlatilag maga a szociáldemokrácia is kénytelen lemondani. De csak „szikrázó foggal!“ Megérthetjük ebből, hogy a győzelmes demokrácia sokkal nehezebben lesz a diktatúra felé vivő útról letéríthető olyan vonatkozásokban, ahol ilyen ellenmondásokba nem ütközik. A „nemzetiségi“ vonatkozásokat értem.

Akik a régi Magyarországot a nem-magyarokú népkisebbségek elnyomásával vádolták, mielőtt az ezeréves Szent István Birodalom szétdarabolását követelték volna, a magyar közélet demokratizálását követelték, mint arkánomot a kisebbségek elnyomása ellen. Ezen a helyen nem lehet arról szó, hogy ama vádak alaposágát megvizsgáljuk, sem arról, hogy eldöntsük, vajjon a közélet demokratizálása, vagyis az általános titkos választójog bevezetése nyugvópontra juttatta volna-e hazánkban a nemzetiségi kérdést. Bennünket csupán az érdekel, hogy a Magyarország elszakított részeivel megajándékozott új és demokratikus „nemzeti“ államok kisebbségi politikája liberalizmusban meghaladja-e a „feudális“-nak mondott régi Magyarországot, vagy ellenkezőleg nem mutatkoznak-e világos törekvések demokratikus nacionalista diktatúrák kialakítására?

Ami az első kérdést illeti, az arra adandó választ illetően nem lehet semmi kétség. Kisebbségek elnyomásán három különböző dol-

²⁰ *Zwing*, i. m. S. 126.

²¹ S. 128.

got lehet érteni. Az „elnyomás“ lehet 1. egy pusztá ideálnak, célkitűzésnek gátlása, lehet 2. egy társadalmi realitásnak, egy embercsoport szellemi egységének és integritásának megbontására irányuló törekvés és legvégül 3. egy ily embercsoport materiális boldogulásának megakadályozására, sőt fizikai épségének aláaknázására indított tervszerű hadjárat. A régi magyar politikának legföljebb az 1. variánst lehet rováására írni: a magyarországi „nemzetiségek“ nem voltak öntudatos entitások, hanem békésen szunnyadó szelíd és áldott emberi masszák, amelyeknek „felébresztése“ csak néhány rajongó, elszánt lélek céljaiban élt. A magyar állam csupán e célok ellen küzdött, oly fegyverekkel, amelyek megfeleltek a kor szellemének és a civilizáció normáinak. A mai elszakított magyarság, mint egy nagymúltú történeti nemzetnek egy-egy kiszakított darabja, a 2. és 3. szerint inkvizitórius módszereknek van alávetve. A magyar nemzetiségi politika célja az volt, hogy elhárítsa az akadályokat annak a természetes társadalmi folyamatnak az útjából, amelynek erejével a nem magyarajkú népelemek asszimilációja oly mértékben haladt előre, mint gazdasági és kulturális életük. A mai utódállamokban uralkodó nemzetek azonban nem számíthatnak a magyarság asszimilálására és ezért arra az álláspontra helyezkednek, hogy ha nem lehet asszimilálni a magyar kisebbségeket, ki kell őket irtani. Ezért nem érik be ellenük a kulturális háborúval, hanem soraikat az erőszakos terror és a kiüldözés eszközeivel is egyre ritkítván, egyúttal pénzügyi és gazdasági háborút is viselnek magyar alattvalóik ellen.²² Pregnánsan kifejezve a különbség ez: békés asszimiláció az egyik, erőszakos legázolás és kiirtás a másik oldalon.

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a szónak szabatos értelmében vett *diktátúra* az utódállamok közül ma csak egyben áll fenn s ott nem demokratikusan, hanem autokratikusán rendezkedett be. A másik két államban mindenütt legalább is a „jus murmurandi“-t sikerült a kisebbségeknek kemény kitartással kivívniok. Azonban ez a vívmány sem írható a demokrácia javára, mert nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az új államokban a kisebbségeknek speciális jogi státusuk van: ők — papíron legalább is — nemzetközi protektorátus alatt állanak. Az 1919-ben kötött u. n. „kisebbségi

²² A fenti megjegyzéseket részben szószerint vettük át *szervő* köv. cikkeiből: „Új Hungária felé“ (Magyar Szemle, 1928. szeptember), „Magyar nemzet — cseh birodalom“ (Magyar Szemle, 1928. február), „Asszimiláció és kisebbségi kérdés“ (Magyar Külpolitika, 1929. február).

szerződések“ nemzetközi jogi szabályozással biztosítják az új államokba került kisebbségeknek nemcsak az u. n. „kisebbségi“ (kulturális) jogok elemeit, hanem egyenesen az állampolgári jog-egyenlőséget, sőt: az élet és szabadság védelmét is! Ebből pedig az következik, hogy nemzetközi kötelezettségek flagrns megsértése nélkül nem lehet a kisebbségeket formális diktatúra alá helyezni, s nem lehet őket megfosztani a szabadságjogok elemeitől, hacsak nem teszik meg ugyanezt az uralkodó többségekkel magukkal is (mint Jugoszláviában történt).

Hogy e szerződésekben foglalt nemzetközi jogi korlátozások nélkül mi lett volna a kisebbségi jogokból, azt csak sejteni lehet. Bizonyos, hogy az utódállamokban uralkodó közvélemény a nemzeti szuverenitás sérelmének tartja ezeket a „korlátozásokat“, amiből neves jogászok egyenesen arra konkludálnak, hogy az állami akaratnak a kisebbségi szerződésekben foglalt megkötése „elméletileg hibás és gyakorlatilag hatálytalan“.²³ Az utóbbi kifejezés csakugyan helyesen jellemzi a tényállást, mert az utódállamok valóban megtalálták a módját annak, hogy a kisebbségek jogait a formális elismerés mellett, a gyakorlatban fényesen bevált módszerekkel tegyék semmivé. Csupán három ilyen módszert említünk, amelyek következetes alkalmazásával mindazt el lehet érni, ami formális diktatúrával elérhető volna. Az egyik a közigazgatás erőteljes centralizációja és a bürokratikus közigazgatási hatóságoknak diszkrecionális bírói hatáskörrel való felruházása (az u. n. „Prügelipatent“ felújítása Csehszlovákiában); a másik az állampolgárság elismerésének oly feltételekhez való fűzése, amelyeknek a gyakorlatban úgyszólván semmi körülmények között nem lehet teljesen eleget tenni²⁴; a harmadik a magántulajdonjog felfüggesztése az állami adóztatási és kisajátítási jognak a vagyonekhozás jogává való kifejlesztése által.²⁵ Következésképpen aki a kormány-

²³ F. *Weyr*, Das Verfassungsrecht der Tschechoslovakischen Republik. Zeitschrift für öf. Recht, Bd. II. 1921. S. 6. (V. ö. G. A. *Késmárki*, Die Tschechoslovakerei u. das Minderheitenproblem, S. A. aus „Die Stimme der Minderheiten“. Lúgos, 1928. S. 11.).

²⁴ „Valóságos varázsvessző az állampolgársági kérdés Cseh-Szlovákiában, amelynek érintésétől évszázadokon át ott élő családok leszármazottai máriónnapra hontalanokká válnak, magyar kisebbségi követelések, panaszok a panasztevő ajkára fagynak.“ *Késmárki György*, Trianoni kisebbségek. Magyar Szemle, 1928. IV. köt. 209. l.

²⁵ *Cornea* Tamás volt román prefektus, elismerésre méltó bátorsággal, egyenesen bolszevizmusnak nevezi a román kisajátítási módszereket. V. ö. „A Kisebbségi kérdés“, Kolozsvár, 1928. 60. sk. 1.

zatnak „nemkívánatos“ elem, azt nemcsak hogy minden komolyabb állapot és bírói eljárás nélkül súlyos büntetésekkel lehet sújtani, nemcsak hogy vagyonaiból teljesen ki lehet forgatni, hanem végső esetben el is lehet távolítani az országból. Nincsen *diktatúra* az utódállamokban, de bátor ember legyen, aki kormányaikkal és hatóságaikkal szembe akar szállani!

Látjuk tehát, hogy a modern *demokráciák* életében kétségkívül nagy erővel jelentkeznek tendenciák többségi diktatúrák létesítésére. De talán még ennél is érdekesebb jelenség az, hogy viszont a modern *diktatúrákban* is szembeütköző a „demokratizálódás“ célzata, anélkül, hogy ezzel maguknak a diktatúráknak megszüntetésére irányuló törekvés járna karöltve. Korunk két legjellegzetesebb diktatúrája: az orosz *kommün* és az olasz *fascio* egyaránt kisebbségi, oligarchikus alapon jött létre. Nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget annak, hogy mindkettő demokratikus szavazati joggal operál, mert a szavazó tömegek felvonultatása csak demonstráció s a valóságban tényleg egyik rendszer sem *támaszkodik* a tömegekre s akkor sem jönne zavarba, ha az általános választásokon semmiképp sem sikerülne többséget szereznie. Azonban egyik rendszernek sem az oligarchia a lényege, hanem egy bizonyos világnézet korlátlan uralma.²⁶ Ennek az uralkodó világnézetnek módszeres terjesztéséről pedig mindkét rendszer nemcsak propaganda, hanem intézményes „nevelési diktatúra“ útján is gondoskodik. Ezzel pedig az uralom társadalmi bázisa automatikusan kiszélesül: ma ugyan nagyon megválogatják, hogy kit vegyenek be a kommunista, illetőleg a fasiszta pártba, mert nagy kérdés, hogy ki megbízható és ki nem, már pedig láttuk, hogy éppen a „megbízhatóság“ a politikai szabadság kritériuma a diktatúrában, „Holnap“ azonban már csupa megbízható fiatal kommunista, illetőleg fasiszta kerül majd ki a nevelőintézetekből²⁷ s akkor a mai oligarchikus

²⁶ „A faszizmus — mondja *Mussolini* — pártot, milíciát, testületet jelent. De ez nem elég! Életcélja kell válnia, mindenkinek a faszizmus olasz katonájává kell lennie,.. Csak egy határozott életelv megalkotásával írhatjuk meg a történelem nagy lapjait.“ *Gray-Miklós*, Mussolini gondolatai, 61. 1.

²⁷ A konzervatív világrendben nevelkedett ember egyáltalában nem tudja felbecsülni, hogy ennek a pregnáns világnézeti alapon álló nevelésnek, az egész forradalmi környezethatással együtt, mekkora jelentősége lehet a jövő fejlődésének szempontjából, „Es ist weitgehend entscheidend für die Formierung des Bewusstseins — jegyzi meg *K. Mannheim* — welche Erlebnisse als „erste Eindrücke“, „Jugenderlebnisse“ sich niederschlagen, und welche als zweite, dritte Schicht usw. hinzukommen, Ferner: es ist ganz entscheidend für ein und dieselbe „Erfahrung“ und deren Relevanz und

uralkodó kereteknek eo ipso ki kell bővülniük, kifejezetten demokrati-
zálódniuk kell. Az a kérdés: az oligarchiával együtt a diktatúrának
is meg kell-e szünniök, vagy sem? Vagy más szóval: a formális poli-
tikai szabadságnak a nép többségére való kiterjesztésével egyúttal
a liberalizmusnak, azaz: az állásfoglalás materiális szabadságának
is be kell-e vonulnia a mai diktatúrák épületébe?²⁸

Nos, láttuk azt, hogy a modern diktatúrák voltaképp egy-egy
világnézet korlátlan uralmát teremtik meg és demokratizálódási fo-
lyamatuk lényege az, hogy az uralkodó világnézet szellemében ne-
velik fel az új generációt. A diktatúra új, az eddiginél sokkalta
szigorúbb társas fegyelmet teremt s az egyeseket csupán az állam

Formierung, ob sie von einem Individuum erlebt wird, das sie als einen entschei-
denden Jugendeindruck, oder von einem anderen, das sie als „Späterlebnis“ ver-
arbeitet. Die ersten Eindrücke haben die Tendenz, sich als natürliches Weltbild
festzusetzen. Infolgedessen orientiert sich jede spätere Erfahrung an dieser
ersten Erfahrungsebene. Die Prädominanz der ersten Eindrücke bleibt auch
dann lebendig und bestimmend, wenn der ganze darauffolgende Ablauf des
Lebens nichts anderes sein sollte, als ein Negieren und Abbauen des in der
Jugend rezipierten „natürlichen Weltbildes“. Denn auch in der Negation orien-
tiert man sich grundlegend am Negierten und lässt sich ungewollt durch es be-
stimmen.“ Das Problem der Generationen. Kölner Vierteljahreshefte für Sozio-
logie. 1928. H. 2. S. 181.

²⁸ Nyilvánvalóan ennek a kérdésnek eldöntésétől függ, hogy el kell-e fo-
gadnunk Carl *Schmitt* fogalomalkotását, aki a „diktatúra“ lényegmeghatározó
vonását a szándékos *ideiglenességben* látja. A diktatúra mint ideiglenes, „kivé-
teles állapot“ szerinte minden esetben avégből lép életbe, hogy a „normális“ álla-
pot helyreállítását vagy megteremtését, bevezesse. Ezt a „normális“ állapotot
pedig vagy alkotmányjogi, vagy politikai, vagy — mint a proletárdiktatúra ese-
tében — történefilozófiai értelemben kell felfogni. Kétségtelen, hogy *Schmitt*
definiójában az „ideiglenesség“ *intencionális* vonása a diktatúrának: „Egy dik-
tatúra, amely nem teszi függővé létét valamely normatív elképzelésnek megfelelő,
de konkrété megvalósítandó eredménytől, amelynek tehát nem célja, hogy ön-
magát fölöslegessé tegye, az (nem egyéb mint) közönséges deszpotizmus“. (Die
Diktatur, 2. Aufl. Vorbemerkung, S. VIII.) *Schmitt*, bár merőben világnézeti mo-
tívumok nélkül, pusztán a jurisztikus gondolkodás kényszere alatt, ugyanúgy
járt a diktatúrával, mint John *Mill* a demokráciával és voltaképp egy „igazi“ és
egy „ál“-diktatúrát különböztet meg, amiben az a logikai csemege, hogy így
kezében a diktatúra fogalma is *értékeszmévé* lett. Világos, hogy a fasiszmus
amelyben semmiféle álszemérem nincs és amelynek egyáltalában nem jut eszébe,
hogy magát — *Ranke*-val szólva — „mediatizálja“, ennek az értékeszmének nem
felel meg és így oda kellene konkludálni, hogy a fasiszmus korunknak ez a leg-
pregnansabb politikai alkotása, amelynek jellemén kellene a „diktatúráról“ szóló
jelenkori elméleti irodalomnak elsősorban tájékozódnia: nem is „diktatúra“
hanem: „közönséges deszpotizmus“! — Igaz, hogy *Schmitt* könyvének rendkívül
értékes konkrét vizsgálódásai folyamán a diktatúra fogalma oly módon tisztá-
zódik, hogy az ideiglenesség többé nem intencionális jegyként, hanem dialek-
tikus logikai szükségességgel tapad hozzá. A diktatúra eszerint mindig vala-
milyen ellenféllel áll szemben, amelyet meg kell semmisíteni. (S. 135 f.) Ha ez
sikerül, a diktatúrának eo ipso meg kellene szünnie. Nem létező ellenféllel nem
lehet harcolni. A modern diktatúrák demokratizálódási folyamata is azt je-
lenti, hogy ennek folyamán elfognak az ellenfelek. Fennmarad tehát mégis a
kérdés, nem kell-e e folyamatnak csakugyan a diktatúra fölöslegessé tételével
végződnie?

és az általa képviselt világnézet eszközeinek tekinti, azaz teljesen megtagadja az egyéntől az öncélúság és az önrendelkezés jogát. A diktatúra szempontjából helyesen orientált, „megbízható“ egyén „szabad“ ugyan és a diktatúra demokratizálódása ebben az értelemben valóban az egyesek növekvő felszabadulását jelenti: de az egyes csak arra „szabad“, hogy az új világnézet szellemében éljen és működjék. Abban a pillanatban, amint valóban önálló véleményt, azaz ellenvéleményt merészelve kifejezni, „szabadsága“ eo ipso megszűnne, mint ahogy a céhrendszer alatt „felszabadított“ mesterlegény sem használhatta szabadságát arra, hogy a „normának“ meg nem felelő csizmát készítsen, mert ebben az esetben „szabadsága“ eo ipso megszűnt volna.

Erre talán még két ellenvetést lehetne tenni: az egyik az, hogy végtére minden államhatalom képvisel egy bizonyos világnézetet, hogy mindegyik különbséget tesz a megbízható „jó“ polgárok, („les honnêtes gens“) és a megbízhatatlan, a szubverzív elemek („les gens mai intentionnés“) között, hogy magának is gondja van arra, hogy az ifjúság „nemzeti szellemben“ nevelkedjék és hogy valamilyen, legalább is „laikus“, erkölcsi oktatásban is legyen része. A másik ellenvetés pedig az lehetne, hogy a „diktatúra“ vagy „liberalizmus“ ellentéte legalább is tárgytalanná és értelmetlenné válik, hogyha mindenki egyformán az új szellemben nevelkedik és hűséges hordozójává válik az állam által képviselt uralkodó ideológiának.

A két ellenvetésre voltaképp egyetlen felelet van, amely megmagyarázza azt is, hogy miért nem élhet meg a modern diktatúra nemzetközi propaganda nélkül: még a fasiszmus sem, amely pedig kifejezetten nemzeti ideológia és amely saját eszméinek terjesztésével voltaképp ellenfeleket nevel a maga romantikus imperializmusának. A modern élet keretei egy differenciációs világtörténeti folyamatból erednek, mely egymásután tagozta ki a nagy középkori „Univerzum“-ból az államot (Renaissance), az egyházat (Reformáció) és végül a társadalmat (Felvilágosodás). Ebben a processzusban tehát az állam nemcsak az egyházaktól szakadt el, ami azt jelentette, hogy valóságban világnézet nélkül maradt,²⁹ hanem az egyéntől is, akivel szemben és tőle függetlenül, felépítette a maga gigantikus, rideg, „hivatalos“ gépezetét. Ez a roppant bürokratikus épít-

²⁹ Az igazi „etatikus“ gondolkodás az egyházak segítségét legfőljebb anynyiban tartja értékesnek, amennyiben azok preventív munkával járulnak hozzá a közrend fenntartásához.

meny az egyéntől csupán bizonyos, időről-időre rendszeresen megújuló szolgáltatásokat követel (adófizetés, katonáskodás) és az egyén egész személyiségét csak kivételes végső esetekben (háború) veszi igénybe. Filozófiája a merő államrezon, erkölcstana a büntető-törvénykönyvben van megírva, amely azonban nem azt határozza meg, hogy mit kell, hanem csak azt, hogy mit nem kell tenni. A „jó“ *polgár merő* negatívum: az embernek pozitív oldalát pedig az egyéni érdek határozza meg: s az egyéni érdekek hatásszövevényében látja a 19. század a „társadalom“ fogalmát konstituálódni. Az élet ezzel valóságos matematikai problémává lesz: megtalálni az egyéni érdekek optimális kielégítését abban a térben, amelyet az „állam“ korlátozó normái üresen hagynak. Az „élelmes“ ember számára fényes lehetőségek nyílnak itt, de a „kényelmes“ ember is megélhet benne, ha nem szabja túlságosan magasra igényeit. Az egyéni nézetekkel szemben egyébként könnyen lehet elnéző ez az állam, amely évszázados hagyományokra és óriási, koncentrált erő-apparátusokra támaszkodik és amely az egyéni érdekekkel nem keresi az összeütközést, mert nincsen rászorulva arra, hogy az egyéni erőket túlságosan igénybe vegye, hogy pozitív önfeláldozást követeijen az egyesektől.

Mindezzel szemben a modern diktatúrák úgyszólván szemünk előtt bontakoztak ki a chaosból, amelybe a „liberális“ világot döntötte a világháború. Ezeknek épülete még vékony lábakon áll, igen nagy szükségük van az egyéni erők teljes önfeláldozó támogatására. S mivel a hagyományok töretlen tekintélyére nem építhetnek, divatos filozófiákat és „műhoszokat“,³⁰ új eszehatológiákat kreáltak maguknak, amelyek alkalmasak arra, hogy megragadják és kihasználják az emberi léleknek a „laikus“ és „liberális“ állam által annyira elhanyagolt érzelmi és képzeleti szükségleteit. De mivel önfeláldozásra van szükségük, mivel megszorítják az „élelmes“ és ráncbaszedik a „kényelmes“ embereket, természetesen ellenük dolgozik az a nagyhatalom, amely a régi közömbös és száraz, de nem zaklató államhatalomnak egyik legjelentékenyebb támasza volt: az

³⁰ Ezek a „műhoszok“ Georges Sorel meghatározása szerint „des constructions d'un avenir indetermine dans les temps“, amelyeknek nagy hatásuk lehet és igen kevés hátrányuk (?) „quand il s'agit de mythes dans lesquels se retrouvent les tendances les plus fortes d'un peuple, d'un parti ou d'une classe, tendances qui viennent se présenter a l'esprit avec l'insistance d'instincts dans toutes les circonstances de la vie, et qui donnent un aspect de pleine réalité a des espoirs d'action prochaine sur lesquels se fonde la reforme de la volonté“, *Réflexions sur la Violence*. 2. éd. p. 164.

individualizmus.³¹ Az új heroikus filozófiákra épített diktatúrákat tehát lehet ugyan demokratizálni, de nem lehet ezzel egyidejűleg lebontani; egy szekta, amely arra szoktatta tagjait, hogy állán'dóan lábujjhegyen járjanak, sohasem hagyhatja őket teljesen magukra, mert minden bizonnyal lesznek közöttük olyanok, akik előbb-utóbb mégis csak fölfedezik, hogy talpon jární kényelmesebb: különösen olyan világban, amelynek tekintélyes része még mindig csak talpon jár, ha nem négykézláb.

Emellett a társadalom teljes „államosítása“ még a legjobb esetben is csak a fasciónak sikerülhetne, amely csakugyan egy egész nemzet befogadására készült, a bolsevizmus ellenben kimondottan osztályállamot épít, amely alatt a társadalom szükségkép megmarad többsztályúnak. Az „osztályok nélküli társadalom“ utópiáját a „Nep“ bevezetésével már elejtette a bolsevizmus is. Általában azt tartják, hogy a Nep bevezetésével Lenin egyenesen a bolsevizmus likvidálását vezette be. Súlyos tévedés ez, amely azon alapszik, hogy nem tesznek különbséget a „kommunizmus“ mint gazdasági rend és a „proletariátus diktatúrája“ mint kormányforma között. A „hadikomunizmus“ lebontásával *Lenin* konszolidálta a proletárdiktatúrát. *Kovrig Béla* rámutat arra, hogy *Leninnek* kezdetől fogva az volt a felfogása: a szovjetek feladata Oroszországban nem a szocialista társadalomgazdasági rend megszervezése, hanem egy „proletár-erőkoncentráció“, a proletárállam berendezése.³² A kommunista forradalom nem a kapitalizmus ellen, hanem csupán a kapitalista „burzsoázia“ mint uralkodó osztály ellen irányult. A Nep bevezetése idején a bolsevista vezérek félelmetes cinizmussal vallották be, hogy teljes tudatossággal rombolták szét az orosz gazdasági életet. „Minden lehető eszközök e legveszedelmesebbét: a közgazdaság szétbontását és összerombolását — mondotta *Szokolnikov*³³ — azért használtuk fel, hogy ellenfeleinket gazdaságilag tönkretegyük és ezzel megfosszuk őket minden gazdasági erőforrástól, a befolyásnak és a hatalomnak minden gazdasági alapjától. S azt

³¹ „Der moralischen Wiedergeburt des italienischen Volkes steht nach der Auffassung des Faschismus eine gewisse Trägheit und Gleichgültigkeit gegenüber, die mit viel Individualismus und Eigenbrötelei zusammengeht. Deshalb betont die Soldatenmoral des Faschismus immer wieder die *Ordnung* und *Disziplin* die dem ganzen Volke zu einer Schule des Gehorsams werden soll.“ G. *Mehlis*, Die Idee Mussolini's und der Sinn des Faschismus, 1928. S. 84. f.

³² *Kovrig Béla*, Az új Oroszország. Bp, 1926. 195. sk. 1.

³³ Kari *Diehl*, Die Diktatur des Proletariats und das Rätesystem. 2. A. 1924. S. 120. f.

hiszem, hogy ezt a programot, mely a gazdasági terror fegyverét az egész polgári rendszer ellen fordította, ezt a programot, amely a munkásosztálynak rendelkezésére bocsátotta az állam összes erőforrásait .. ., ezt a politikát igazolta a győzelem, amelyet arattunk.³⁴ Azonban nyilvánvaló, hogy e politika továbbfolytatása a győzelem után tévedés lett volna és ezért kellett magunkat jelenlegi gazdaságpolitikánkra elszánnunk.“ Most tehát ismét *kapitalizmus* van Oroszországban, csak hogy az államhatalom ellenőrzése alatt és ennek kénye-kegyére bízva. Az államhatalom pedig a proletariátus „birtokában“ van, ami persze nem azt jelenti, hogy a proletariátus maga kormányoz, hanem azt, hogy a kommunista diktátorok a proletariátus „nevében“ kormányoznak. De a szuverén, az uralkodó mégis csak a proletariátussal azonosított munkásosztály. S ez a körülmény hatalmas imponderabile, amellyel számolni kell, amikor az orosz diktatúra és általában a bolsevizmus jövőjéről elmélkedünk. Az orosz proletárdiktatúra, amely a „történelmi materializmus“ nevében jött a világra, a legkönyörtelenebb módon mutatja ki ennek a „lélektani hipotézisnek“ (*Simmel*) a képtelenségét. Ha az orosz munkásosztály történelmi lépéseit kizárólag, vagy csak túlnyomóan is anyagi természetű motívumok irányítanák, a bolsevizmussal már régen végeznie kellett volna. Hogy a proletariátus diktatúrája mindent inkább szolgál, mint a munkásosztály *anyagi érdekeit*, s hogy ezeknek az érdekeknek biztosítása végett nem lehetne okosabbat tenni, mint a kapitalizmust szabadlábba helyezni, azt ma már — post tot discrimina rerum — alighanem sejti az orosz munkás maga is.³⁵ De ha nem is sejtené, már maga az a nyomorúság,

³⁴ Vájjon nem ijesztően emlékeztetnek-e ezek a módszerek és szempontok az utódállamok kisebbségi politikájára? Annál a körülménynél fogva, hogy a megszállott magyar területeken nemzetiségi és osztálytagozódás többé-kevésbé egybeesett, hogy legalább is a birtokos és polgári elemek túlnyomóan a magyarság sorából kerültek ki, illetőleg megmagyarosodott elemek voltak, automatikusan terelte a „hódítók“ politikáját a szovjetek által tört utakra. A háború utáni Európa „nagy szellemeinek“ ez a találkozása egyúttal adalék ahhoz a később exponálandó tételhez, hogy „polgári“ és „proletár“ *demokratizmus* végeredményben egy és ugyanaz.

³⁵ „Sajnálattal ismerem el — mondotta *Rikov* a szovjetek 1927. évi kongresszusán — hogy mindeztideig nem voltunk képesek a munkásnak a háború előtti színvonalat elérő béreket juttatni, sem a parasztot ismét fölemelni arra az életszínvonalra, amelyen volt a cárizmus alatt“. Ugyanakkor megmondotta azt is, hogy ennek oka a tőkehiány: „Az ország nem élhet tovább tőkebefektetés nélkül ... A néptömegek életmódjának javulása csak a közgazdasági életünk vérkeringésébe jutó tőkebefektetések arányában fog bekövetkezni“. (*J. Lyon, La Russie Soviétique, p. 274.*) Azonban a tőke csak a külföldön — a szovjet hibáján kívül — még mindig létező kapitalistáktól jöhet, ezek pedig olyan kevésbé lelkesednek a proletárdiktatúráért, hogy nem hajlandók komoly garanciák nélkül be-

amelyben él, s a régebbi, viszonylag mégis jobb idők emléke, elég lehetne neki arra, hogy fellázadjon mai kormányzói ellen. Ha ezt mégsem teszi, annak legalább is egyik legfontosabb oka az, hogy ő sem érzéketlen a hatalom illúziója és dicsősége s a munkásosztályra ebből háramló „előléptetés“ iránt. Ha voltak, akik előkelő és fényes jólétből szívesen elmentek „uralkodni“ az örökké forrongó Mexikóba és a kietlen albán hegyek, a mirdita rablók közé, hogy ennek a dicsőségnek kétes és kockázatos gyönyörét élvezhessék, nincs mit csodálkozni azon, hogy az orosz munkás is érdemesnek tarthat egy kis koplalást ennek az illúzióknak a fenntartása kedvéért. Emellett, ismerjük el, hogy valamivel több is van itt a merő illúziónál. „A munkástömegek egy töredéke, de a legtevékenyebb, tudja, illetőleg tudni véli, hogy az üzem hozadékának nagyobbik részét a munkásors javítására fordítják; hogy ezentúl megvan a lehetősége annak, hogy a munkás, anélkül hogy osztályából kilépne, anélkül, hogy speciális ismeretekre tenne szert, üzemi tanácsok, trösztök, tartományi vagy városi végrehajtó bizottságok elnöki székébe emelkedhessek, sőt, hogy mint a kommunista párt tagja, amelynek 50%-a munkásokból áll, részt vehessen a nemzet legfőbb gazdasági és politikai szerveinek irányításában.“³⁸ Mindazonáltal ezek az előnyök, amelyek lehetővé teszik a diktatúra népszerűsítését és ezzel megkönnyítik *fenntartását*, még nem teszik fölöslegessé a *diktatúra* fenntartását. Mert ezek az előnyök bizony soványok azokhoz a hátrányokhoz képest, amelyekkel a „szuverén“ proletariátusnak nap-nap mellett küzdenie kell. Ha teszem a váci fegyházban egy nap leszállítanak a fejadagot, de kivonnák az őrséget és rábíznák a fegyencekre, hogy őrizzék és kormányozzák önmagukat s ha tetszik, deklarálják magukat szuverén köztársaságnak: bizony ezzel az csak nem szűnne meg fegyház lenni! (Az orosz esetre ez a példa épen azért illik, mert az orosz birodalom is *mindig* fegyház volt tulajdonképpen.) És képzeljük el, mi lenne, ha ebben a köztársaságban szabadon lehetne agitálni a fennálló „rend“ ellen azzal, hogy

fektetni tőkét a „szociális termelés“-be. Azonban, vajjon lehet-e komoly garanciákat várni a kommunista diktátoroktól, akik maguk is mulatnak azon a néhány naiv üzletemberen, aki mégis bedugta fejét az oroszlan torkába. „A külföldi tőkés — mondotta nemrég egy „szovjethatalmas“ egy magyar írónak — azt hiszi, hogy itt nálunk korlátlan nyeresési lehetőségei vannak és nagy étvágában elfogad minden föltételt, amit megszabunk. Ha azután ezektől — ahogy Berlinben mondják — „pleite“ lesz, arról mi igazán nem tehetünk.“ *Otlík* György, A leninizmus gazdasági rendszere. Budapesti Hírlap, 1928. szept. 18.

³⁹ Jaques Lyon, La Russie Soviétique. 1927. p. 40.

„odakint“ szabadon is járnak, többet is esznek az emberek — habár nem „szuverének“. Nemde, bizonyos, hogy az új „autonóm“ fegyőröknek erős fegyelmet kellene tartaniok „elvtársaik“ körében, hogy hamarosan fel ne mondják nekik a „szuverenitást“...

3.

A kormányzat *céljai* demokratikusak, hogyha az ismert „utilitárius“ formula szerint „a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát“ iparkodik biztosítani. Jelszová ez a formula *Benthamnél* vált, akinél kétségtelenül egyúttal a liberális elvekkel, a politikai privilégiumok és gazdasági korlátozások elleni küzdelemmel kapcsolódik össze. A 18. századbeli Angliában meg lehet érteni ezt a kapcsolatot, tekintve, hogy ott a kormányzás egy társadalmi kaszt kezében volt, amely nem volt képes a kapitalisztikus fejlődés következtében felmerült gazdasági és jóléti problémákat megoldani. A vidéki földbirtokos urak soraiból kikerülő békebírák, tagadhatatlan jóakaratok és szociális érzékük dacára is több kárt okoztak a népnek mint hasznot, amidőn a pauperizmus problémáját középkori elvek alapján iparkodtak leküzdeni. De a „laissez fairé“ elvének alkalmazását nem a demokratikus „utilitárizmus“, hanem a kálvinista szellemű angol „középosztály“ világnézete követelte.³⁷ Bentham ennek az osztálynak tipikus képviselője és hivatalos filozófusa.³⁸ De amint ez az osztály és vele a „laissez fairé“ valóban diadalra jutott, fokozatosan épen maguk a Benthamiták hidegültek el a liberális elvektől, mert mindinkább kiderült, hogy a teljes gazdasági kötetlenség korántsem a „legnagyobb szám“, csupán a kapitalisták legnagyobb boldogságát képes biztosítani. „1830-ban — írja *Dicey* — ... az akkori reformerek teljes bizalommal hittek a laissez faire dogmájában és nem vették észre, hogy a valóságban nincsen szükségképi logikai összefüggés a laissez fairé és a „legnagyobb boldogság“ elve között, amely utóbbit ugyanúgy tehetik magukévá az egyéni szabadság, mint a gyámkodó kormányzás hívei... Valamikor 1868 és 1900 között azután változások állottak be, amelyek előtérbe hozták a Benthamizmus autoritativ oldalát. A laissez fairé elvébe vetett hit megingott; ettől kezdve a hasznosság elve nem az egyéni szabadság, hanem az

³⁷ Utalunk Max *Weber* ismert alapvető tanulmányára: A protestáns ethika és a kapitalizmus szelleme. (Magyarul az „Ember és természet“ c. sorozatban.).

³⁸ V. ö. R. H. *Gretton*, *The English Middle Class*. (Bell, London, 1917. p. 225.).

állami abszolútizmus érve lett.³⁹ Ismeretes, hogy azok akik az „állami abszolútizmus“ elvét a legnagyobb energiával képviselik, a szocialisták, ugyancsak a legnagyobb szám: a „tömeg“ boldogítása érdekében tartják szükségesnek az egész közélet merev államosítását. „Amíg minden más közületi elv az egyéniségnek érvényesülést enged, a szocialisztikus elvileg kizárja s abból a helyes alaptól, hogy az egyén sorsa a közületétől függ és viszont, azt a szertelen következtetést vonja, hogy az egyénnek, mint olyannak, sem értelmétől, sem érdekétől, sem köztudatától várni nem lehet, hogy a többi egyének összességének, a köznek javára szolgáló érvényesülést fog tanúsítani.“⁴⁰

Az állami abszolútizmus és a szocialisztikus berendezés persze még nem jelent szükségkép diktatúrát is. De a mi szempontunkból elég, ha rámutathatunk arra, hogy viszont demokratikus célok megvalósításának feltétlen szükségességével a legszertelenebb diktatúrát is könnyen lehet „igazolni“. Mert, ha igaz, hogy az egyéntől a köz javára szolgáló magatartást várni nem lehet, akkor teljesen következetes dolog az egyént mint ilyent politikailag *teljesen* megsemmisíteni, az egyesnek irracionális és antiszociális egyéniségét falanszterekben, vagy szovjetekben teljesen feloldani. (Ezzel a latin szó-lás persze visszájára fordul: „Senatores mali homines — senatus bestia bona.“) Azok, akik, mint láttuk, azt tartják, hogy a demokratikus elv a liberális elvvel összeütközésben van, voltaképp a demokráciának *erre* az értelmére gondolnak. Mert a demokrácia valóban csak akkor lehet liberális, ha nem egyetlen célja a „boldogság“, ha emellett a szabadságot mint önértéket becsüli.⁴¹ Az a nép, amelyeket egyedül a „Panem et circenses“ eszméje hevít, mindig többre fogja becsülni a cézárokat a sokat huzakodó és sokat pazarló „szabad“ kormányoknál. A „legnagyobb szám legnagyobb boldogsága“ a liberalizmussal egybefűzve, voltaképp egyáltalában nem is kormányzati elv, hanem a kormányzati nihilizmus elve s azt jelenti, hogy a szabadjára hagyott „egyén“ a maga szerencsésének legjobb kovácsa. A liberális Benthamizmus „kormányzati“ programjának nem is volna egyéb feladata, mint az egyént rászorí-

³⁹ A. V. Dicey, Law and Public Opinion in England. pp. 307, 309.

⁴⁰ Concha, Politika. I. köt. 147. 1.

⁴¹ Az angolokra nézve ezt találón jegyzi meg Levy, Soziologische Studien über das englische Volk, 1920, S. 11. „Die Freiheit des Einzelnen erschien und erscheint heute noch dem Engländer in erster Linie nicht so sehr als volkswirtschaftliche Zweckmässigkeit, denn als sittliches Gebot“.

tani arra, hogy igyekezzék magán segíteni.⁴² A szabadság felelőséget jelent, a felelősség gondot s a gond bizonyára nagy akadálya a boldogságnak. Aki mindenek fölött boldoggá akarja tenni a népet, annak főszempontja, hogy megszabadítsa gondjaitól, felelőségétől, szabadságától. Bizonyos, hogy minden szenvedélyes népbarát titokban diktátor szeretne lenni. És a legszenvedélyesebb népbarátokból lesznek a legszenvedélyesebb diktátorok. (Robespierre!)

A diktatúra tehát ebben a vonatkozásban sem ellenlábas a demokráciának. A diktatúra gyakran jelent *önkényuralmat*, de *nem mindig, zsarnokságot*. „Kényúr“ (despota) az, aki csak a saját nézetei alapján kormányoz, habár a közjót igyekszik is megvalósítani, „zsarnok“ (tirannus) ellenben az, aki csak a saját szeszélyeit vagy gyönyöreit veszi tekintetbe. A diktatúra demokratikus lehet, ha még oly önkényes is, mindaddig, amíg zsarnoksággá nem fajul.

4.

Minden kormányrendszer szükségkép egy bizonyos társadalmi értékelmélet alapján áll, amely a „vezetők“ kiválasztásának mechanizmusát legalább is nagy vonalakban, vezérelvként szabályozza. Ebben a dimenzióban „arisztokratizmus“ és „demokratizmus“ a két ellenlábas társadalomszemlélet, társadalomfilozófia, „Arisztokratizmus“ nem szükségkép jelent arisztokráciát és demokrácia is lehetséges „demokratizmus“ nélkül.⁴³ Angliában például az arisztokrácia mint kormányforma 1832-ben kimúlt, de az arisztokratikus értékelés és ennek következtében az arisztokraták

⁴² A benthamiták szegénytörvénye megszüntette a szegénysegélyt „házon kívül“ (outdoor-relief) s gondoskodott róla, hogy az egyetlen hely, ahol a szegény hatósági támogatáshoz juthatott, a dologház, amennyire csak lehetett, elijesztő hatással legyen. Ezért el is nevezték azután ezeket a „liberális“ dologházakat „Bastille“-oknak. (Bradshaw, A Social History of England, p. 291.)

⁴³ „Sebeiden wir — figyelmeztet Max Scheler — überall aufs schärfste: demokratistische Wertschätzung, demokratisches Ethos und jeweilig bestehende Demokratie, aristokratische Wertschätzung (als Wertschätzungsart) und die jeweils herrschende Aristokratie ... Ist diese Scheidung streng vollzogen, so ist es natürlich gar nicht ausgeschlossen, dass eine faktisch herrschende Aristokratie und Minorität mehr und mehr zum Träger demokratistischer Wertschätzungen wird... und auch nicht ausgeschlossen dass sich eine bestehende Demokratie und Mehrheit immer weniger mit demokratistischer Wertschätzung erfüllt zeigt.“ Die Zukunft des Kapitalismus. Abhandlungen u. Aufsätze. II. 392.

uralma ma is nagy mértékben fennáll. „Az az osztály, amely a társadalomnak eszményképe, uralkodik fölötte; ha megszűnik eszménykép lenni, hatalma semmivé lesz. Ez a társadalmi fölény persze nincs összefüggés nélkül politikai előjogokkal és gazdasági jóléttel, hanem végső fokon mégis a presztízs az, amely hatalmat ad és nem megfordítva.“⁴⁴ Ezért van az, hogy minden forradalmat, minden nagy politikai felfordulást egy új társadalomfilozófia előretörése, az „értékek átértékelése“ előzi meg.⁴⁵

Láttuk, hogy az orosz „proletárdiktatúra“, ha ma mint kormányforma nem is demokratikus, a jövőben azzá lehet, ha sikerül neki a maga világnézetét az új generációk lelkébe beágyaznia. E világnézet pedig minden izében demokratikus: demokratikus abban az értelemben, hogy a kormányzat céljait a tömegek „boldogításában“ látja és *demokratikus abban az értelemben is, hogy a „proletárt“, a népnek legalsó, legnyomorúságosabb elemét teszi meg társadalmi eszményképnek.*⁴⁶

Igaz, hogy azok a polgári „demokraták“, akiknek a demokrácia nem gyakorlati szükségesség kérdése, hanem szívügy, azt mondják, hogy a „proletárizmus“ nem „igazi“ demokratizmus, mert „elejti a nagy vezérelvet, hogy a demokratizmusnak épen a demokráciára való nevelés által kell győzelmét kivívnia. Ennek az elvnek a helyére egy hamis, demokratikus idealizmus kerül. A proletariátus idealizálja önmagát a maga valóságában és a jövő társadalmától azt követeli, hogy a tömegnek igazi proletártulajdonságai legyenek s nem igazi demokratikus vonásai.“⁴⁷ Ámde ugyanez az író kétségtelenül önmagával jut ellenmondásba, amikor arra konkludál, hogy a demokrácia teljesen lehetetlen az „arisztokratikus“ ember-típusok határozott nagybecsülése nélkül és hogy „az életképes demokratizmusnak mélyen gyökerező arisztokratizmus a sója.“⁴⁸ Az eredmény „demokratizmus“ és „arisztokratizmus“ azonosítása, ami értelmetlenné teszi az egész argumentációt. *Steffen* voltaképp

⁴⁴ Hendrik de Man, Zur Psychologie des Sozialismus, S. 209.

⁴⁵ „Alle grossen Revolutionen setzen eine Literatur voraus“. Spengler, Der Untergang des Abendlandes, II. 184.

⁴⁶ Ez pedig nem a bolsevikok találmánya, hanem az orosz társadalomfilozófiában általában régen uralkodó tendencia. L.d. erre nézve K. Nötzel standard munkáját: Die Grundlagen des geistigen Russlands, Jena, 1917. s legújabbban: S. Gogel, Die Ursachen der russischen Revolution, Berlin, 1926.

⁴⁷ G. F. Steffen, Das Problem der Demokratie, S. 99.

⁴⁸ I. m. S. 101.

azt akarja mondani, hogy a demokrácia mint *kormányforma* egészségesebb alapokon épül fel, hogyha *társadalomfilozófiája* arisztokratikus. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy *van demokratikus társadalomfilozófia is*, melyet ő „proletárizmusnak“ nevez, de ez a „proletárizmus“ semmi egyéb, mint *következetesen végiggondolt demokratizmus*: miért is minden demokratikus filozófálásnak abban kell kibontakoznia.

S ez valóban így is történik. A demokratikus törekvések élén rendszerint erősen öntudatos, önbizalommal telt elemek állanak, akik a maguk érvényesülésének egyetlen akadályát azokban a privilégiumokban látják, amelyeket az arisztokrácia élvez: a születésadta rang, illetőleg az öröklött vagyon hatalmában. Következésképpen a rang, vagy a vagyonkülönbségek: de mindenképpen privilégiumok, „monopóliumok“ eltörlését követelik, abban a meggyőződésben, hogy ezeknek a korlátoknak eltörlésével az ő kezükbe fog kerülni a vezetés. A gondolat azonban sajátágos elem, megvannak a maga fejlődéstörvényei s egy gondolatlépést sem lehet tenni, anélkül, hogy ez után szigorú szükségességgel ne következzenek a többi, a megkezdett irányban egyáltalán lehetséges lépések is. A privilégiumok elleni harc *egyenlő feltételek* biztosítása érdekében indul meg, azért hogy a *természetes egyenlőségek* érvényesülését lehetővé tegye: hogy a természettől fogva tehetségesebb, „különb legény“ jobban boldogulhasson, mint a többi s a vezető helyekre a „legjobbak“ kerülhessenek. Csakhogy a „legjobbak“ *uralma: ez épen az arisztokratikus princípium*; ennek az elvnek az alapján vannak „főül“ azok, akiket a „demokraták“ onnan le akarnak ráncigálni.⁴⁹ Az arisztokraták uralmától tehát csak akkor lehet megszabadulni, ha sikerül elhiteni a néppel, hogy azok, akik fent ülnek, nem jobbak a többinél, hogy sokkal jobbakat ültethetne a helyükre. Ezzel azonban a „demokraták“ a „jóság“ kérdésében elejtik a tárgyi szempontokat, a nép ítélőképességét teszik meg arbiterré, s avégből, hogy mellettük döntsön, határtalan hízélgésre ragadtatják magukat a néppel szemben. Ilyenformán a nép nemcsak hogy döntőbíróvá lesz abban a kérdésben, hogy kik kerüljenek a kormányrúdhhoz, de egyúttal „felségessé“ is lesz, sőt „istenivé“ és

⁴⁹ „A közjó eszméjére alapított arisztokráciában az uralomra való jogsultságot az nyeri meg, akiben bármi oknál fogva az uralkodásra való különös tehetséget vélnek rejleni. A származás, a vagyon stb. nem magában, hanem mint az uralkodási tehetség ismérve adja a jogcímet az uralomban való részesedésre“. Concha, Politika. I. 378. 1.

nemcsak hatalommá, hanem eszményképpé is. Hiszen, ha nem a nép volna voltaképp maga a legkülönb, az *igazi* „arisztokrácia“, akkor miképp lehetne hivatva arra, hogy ő döntsön abban az alapvető és életbevágó kérdésben, hogy kik kormányozzák az államot?

De hát, ha a „nép“ az igazi arisztokrácia, ha őtöle jön minden hatalom és minden világosság, mik azok a tulajdonságai, amelyek révén ehhez a szerephez jut? Ha ezt a kérdést vetjük fel, erre csak egy válasz lehet: a népnek *joga* van dönten a hatalomról azért, mert számánál, tömegénél fogva *ereje* is van hozzá.⁵⁰ Ilyenformán lesz a demokrácia fétise a tömeg s a pusztán numerikus többség. Azonban a pusztán számszerű többség eldönthet egy kérdést helyesen és helytelenül: a számszerű többséget arbiternek megtenni tehát csak akkor indokolt, ha feltesszük, hogy az emberek mind értelmi, mind erkölcsi tulajdonságaik tekintetében teljesen egyenlők s hogy tehát több emberben feltétlenül több érték összpontosul: az értékbeli súly arányos a számbeli súllyal. A „nép“ demokratikus fogalma ekképp az egyenlő értékűeknek tekintett egyedek halmaza. Ez az emberi halmaz azonban egyenesen ellentéte és negációja a *társadalom* fogalmának.⁵¹ A társadalom rendezett, hierarchikus egész, amelyben mindenkinek megvan a maga helye és rangsora. Az u. n. „precedencia“ kérdése, amely oly nagy szerepet játszik minden ünnepélyes társadalmi aktusnál, nem pusztán játék. Ezzé csak a „társaságban“ lesz; jól látta *Simmel*, hogy a társasági élet a társadalom „játékformája“;⁵² de a „társaság“ is *társadalmat* játszik. Azonban az összeműködés biztosítására szükséges fegyelem alapja a tökéletesen kialakult társadalmi hierarchia eszméje; az eszmeileg tökéletesen rendezett társadalomban senki sem lehetne teljesen egyenlő senki mással, mert mindenkinek meg kellene hogy legyen a maga pontos, ideális ranghelye, 1. ama *funkció* társadalmi értéke, jelentősége szerint, amelyet ellátni hivatott és 2. a *teljesítmény* értéke szerint, amelyet e funkció

⁵⁰ Minthogy ez a nem vitatható tényállás, eléggé jellemző a világnézeti szempontból befolyásolt „politikai“ irodalomra, hogy egy olyan világszerte elismert nevű író, mint Masaryk, nem riad vissza az ilyen kijelentésektől: „L' aristocratie n' est pas autre chose que la violence, la démocratie est la hitte contre cetté violence“. Les Problèmes de la Démocratie. Essais politiques et sociaux. Paris, 1924. p. 32.

⁵¹ V. ö. szerzőnek „A társadalomtudomány filozófiája“ c. munkájában mondottakkal: 166., 208. 1,

⁵² V. ö. Grundfragen der Soziologie. S. 56.

szempontjából produkál.⁵³ A teljes egyenlőség csak annyiban fordulhat elő, amennyiben bizonyos elemek nincsenek „társadalmosítva“, nincsenek beosztva és besorolva a társadalmi organizációba. Ezek az elemek mintegy a társadalom „szélén“, „peremén“, „küszöbén“ gyülekeznek: a „proletárok“, akik valóban egyéniök, a társadalom szempontjából egyenlő semmik, a társadalomra nézve teljesen értéktelenek. „Értéktelenek“ nem épen egy abszolút axiológiai értelemben (ez a körülmény kérdéses marad s épen ez ad axiológikus „alapokat“ forradalmi mozgalmaknak), hanem abban az értelemben, hogy a társadalom nem képes őket mint egyéneket, egyéni értékek hordozóit, a maga számára, funkcionálisan, értékesíteni. Azaz: ők fölöslegesek a társadalom szempontjából, mert a társadalom által adható feladatok nélkülök is el vannak látva; vagy azért, mert a társadalom nem eléggé differenciált,⁵⁴ vagy azért, mert javakban korlátozva van s nem képes bizonyos mennyiségű funkcionál többet „honorálni“. Az ily módon proletársorsba jutott egyéneknek a társadalomban sem anyagi, sem erkölcsi alapjuk: sem „existenciájuk“, sem „becsületük“ nincsen.⁵⁵ A demokratikus „nép“-fogalomnak

⁵³ Ez nem egyoldalú „bürokratizmus“, mert a bürokratikus elv csupán a teljesítmény „standardizálását“ iparkodik elérni. A „normális“ méreten felüli teljesítmény honorálása áttöri a bürokratikus elvet. Erre épen nem-bürokratikus módokat kell találni. De egyébként is, a teljesítmény bizonyos kvalitásainak megítélésére a bürokráciának nincsen is megfelelő szenzóriuma. Végül a bürokrácia rangrendje merev s abban nincs mód a társadalmi érvényesülés szempontjából egymással versenyző funkciók változó értékelését megfelelően kifejezésre juttatni.

⁵⁴ Még a gyakran mintaszerűnek tartott angol társadalom szerkezete sem eléggé differenciált. A tömeges munkanélküliség emésztő kérdésével — legalább is részben — azért nem bír megbirkózni, mert a mezőgazdasági és ipari kapitalizmusnak 18. századbeli fejlődése folyamán elvesztette a valamikor tekintélyes független parasztréteget. (V. ö. Toynbee, *Industrial Revolution in England*, p. 50., Sir W. Ashley, *L'Evolution économique de l'Angleterre*. Paris, 1925. p. 114—16.) Ezzel a városba szakadt munkásrétegek teljesen elvesztették kapcsolataikat a faluval. És ezt most már semmiféle „Land Policy“ és „Imperial settlement scheme“ sem teheti jóvá, mert az urbanizált, szabályosabb és kevesebb nehéz munkához, a nagyvárosi élet nagyobb mozgalmasságához, a modern „circenses“-hez szokott ipari munkásélem, amelynek a város immár nem exilium, hanem „természetes“ környezet, sőt „otthon“, többé nem hajlandó visszamenni a mezőre. Erről tanúskodik az eddigi földakciók és a koloniális kivándorlási propaganda gyakorlatilag tökéletes csődje.

⁵⁵ A *proletariátust* persze nem szabad a *munkásosztállyal* azonosítani, mint az rendszerint történik. „Munkás“ az, aki fizikai munkával keresi kenyerét — „proletár“ az, aki (rendszeresen) semmiképp sem tudja megkeresni, illetőleg, aki rendszeresen képtelen annyit keresni, amiből minimális életigényeit fedezni tudná. „Munkásosztály“ és „proletariátus“ tehát körülbelül úgy viszonylanak egymáshoz, mint kulturális és territoriális egységek. Még a

csaik ez a réteg felel meg valóban: csak a proletariátus soraiban van igazi egyenlőség, de ez nem az abszolút egységek, hanem a relatív nullák egyenlősége.⁵⁶

Nem csoda, ha azután ezek a kimaradtak és kiteszítottak, akiket a társadalom a maga értékeinek rendszere szempontjából teljesen nullifikál, kihagy, illetőleg „kiradíroz“ a társadalmi rangsorból — a maguk szempontjából viszont hajlamosakká válnak arra, hogy ők meg a társadalmi értékrendszert semmisítsék meg. Ezt az érték-törlési aktust jelenti a proletárdiktatúra, a proletariátus felmagasztalása. És a demokratikus, vagyis az egalitárius értékelést mód csakis nekik adhat igazat. Mert a társadalomban, láttuk, nem mindenki egyenlő, hanem minden egyenlőtlen. „Fölfelé“ pedig nem

legszegényebb társadalomban is igen sok „munkásember“ van, aki — hála Istennek — nem proletár, viszont a proletariátushoz is számosan tartoznak, akik nem (fizikai) munkások. A „szociálpolitika“ feladata éppen az, hogy az egész munkásságnak segítsen kiemelkedni a proletársorból, segítsen a proletárokat is beilleszteni, beszervezni a társadalomba. (Ebben az értelemben az angol „Labour Party“ jelenlegi vezére, intenciói szerint, voltaképp nem szocialista, hanem szociálpolitikus. „Socialism — írta J. Ramsay MacDonald, — marks the growth of Society, not the uprising of a class.“ V. ö. J. Clayton, *The Rise and Decline of Socialism in Great Britain*. p. 126.) Viszont a marxista, a „proletár“ szocializmus azon van, hogy az egész munkásosztályt „beszerveze“ a proletariátusba. Ezért sorsdöntő és ezideig egyetlen lángeszű kísérlet a „szociális kérdés“ megoldására a *Mussolinié*, aki felismerte, hogy a harc Állam és Forradalom között a munkásosztály természetes „rendi“ szervezeteinek, a szindikátusoknak birtokáért folyik.

⁵⁶ Ezt a jelenséget írja le *Spengler* a maga ragyogó modorában, amidőn a „negyedik rend“, a „tömeg“ fogalmáról beszél: „Es ist das absolut Formlose, das jede Art von Form, alle Rangunterschiede, den geordneten Besitz, das geordnete Wissen, mit Hass verfolgt. Es ist das neue Nomadentum der Weltstädte, für das Sklaven und Barbaren in der Antike, der Tschudra in Indien, alles was Mensch ist, gleichmässig ein flutendes Etwas bilden, das mit seinem Ursprung gänzlich zerfallen ist, seine Vergangenheit nicht anerkennt und eine Zukunft nicht besitzt. Damit wird der vierte Stand zum Ausdruck der Geschichte, die ins geschichtlose übergeht. Die Masse ist das Ende, das radikale Nichts.“ *Der Untergang des Abendlandes*. II. 445.

⁵⁷ Igaz, hogy a liberális demokráciában elvben csakis „urak“ vannak. (V. ö. A. *Kolnai*, *Versuch einer Klassifizierung der allgemein-sozialen Machtideen*. Archiv für systematische Philosophie u. Soziologie. XXXI. 130, ff.) Ebben csakugyan a „fölfelé“ egyenlősítés (levelling up) eszméje fejződik ki. De a valóságban ezek az „urak“ csak annyiban egyenlők, hogy nem „szolgák“, hogy mind önrendelkező szabad emberek: senkinek a személye és munkája nem patrimonium. De azért nem mind *egyenlő* „úr“, aki egyenlő abban, hogy nem „szolga“. Az „urak“ társadalmából még mindenütt kiemelkedik az „úri“ társadalom. De az „úri“ társadalomban is vannak *kisebb* és *nagyobb* „urak“, S a „rangsor“ iránti érzék: (tudni és „megadni“ kinek mi „dukál“) egészen speciális „úri tudomány“. Az „úr“-nak character indelebilis-e hozzá magával, hogy őt senki rangjának, „nagyságának“ lojális elismerése nem kisebbiti. Ellenkezőleg: az igazi „úr“ abban lát kisebbitést, ha őt magasabbra „titulálják“ a kelleténél. Nem „úri“, hanem „közönséges“ lelkületre vall, örülni a magasabb címzésnek, ami nem „dukál“.

lehet mindenkit egyenlővé tenni.⁵⁷ Tehát: az „igazi“ következetes demokratának „lefelé“ kell megcsinálnia az egyenlőséget.⁵⁸ Így lesz a „proletariátus diktatúrája“ egyúttal a legkövetkezetesebb demokrácia, a *demokratikus demokrácia* diktatúrájává.

*

Bizonyára lesznek, akiket ezek a fejtegetések nem fognak teljesen meggyőzni, akiknek az lesz a benyomásuk, hogy a „diktatúra“ kifejezést indokolatlanul monopolizáltuk egy fogalomra, amikor a „demokrácia“ nevét meghagytuk négy sőt voltaképp öt fogalomnak is. Azonban, *ultra posse nemo tenetur*; nem vállalkozhattunk olyasmire, amit nem lehet: bizonyítani, hogy a diktatúrának *összes* lehetséges és elképzelhető koncepciói összeegyeztethetők a demokráciának *összes* lehetséges és elképzelhető koncepcióival. Amit bizonyítani kívántunk, csak az, hogy *van a diktatúrának egy fogalma, amelyre senki sem fogja mondhatni, hogy nem az — s amely a demokráciának összes lehetséges koncepcióival összeegyeztethető*. Hogy magunk „demokrácián“ mit értenénk, ha ránk bízna a világ, hogy ezt a kifejezést fogalmilag leszögezzük, alighanem szembetűnik, hogyha e tanulmány szövegében az egyes szakaszok terjedelmét összevetjük. Valóban, a szóhasználat dinamikája is abba az irányba tendál, hogy „demokrácián“ az állampolgárok többségére támaszkodó kormányzatot, azaz a demokratikus *kormányformát* értsük. Ezzel szemben a „demokrácia“ mint alkotmányjogi preszuppozíció a „népszuverenitás“ elvének, a „demokrácia“ mint államforma „népköztársaságnak“, a Bentham-féle elv „szociális utilitárizmusnak“ s a demokratikus társadalomfilozófia „demokratizmusnak“ nevezendő, hogyha célszerű terminológiát akarunk használni. Azonban, bár meggyőződésünk szerint a világ összes „diktátorai“ alighanem meg tudnának egyezni abban, hogy a „diktatúra“ fogalmát az általunk használt értelemben elkülönítsék az „abszolutizmus“, az „autokrácia“, a

⁵⁸ Lapidáris erővel stilizálta meg *Sombart* ennek a végső, ideális egyenlőségnek a credóját: „Es gibt nichts Grosses und Hohes, es gibt kein Oben und Unten mehr: *alles* ist unten. So soll es sein, da wir an allem, was nicht in der Tiefe liegt, ja doch nicht teilnehmen konnten. Soll eben keiner teilnehmen können. Wir konnten nicht alle Gelehrte sein, alsó keine Wissenschaft; wir konnten nicht alle Grafen sein, also keine Grafen; wir konnten nicht alle in Schlössern wohnen, also keine Schlösser; wir konnten uns nicht alle rein halten, alsó sollen allé schmutzig sein; wir konnten nicht an Gott glauben, sollen die andern auch nicht an ihn glauben“. *Der proletarische Sozialismus*. II. 491.

„deszpotizmus“ és a „zsarnokság“ fogalmától, semmi reményünk sincs arra, hogy a világ összes „demokratái“ megegyezzenek abban: mit értsenek „demokrácián“. Bizonyos, hogy az általunk felsorolt négyféle jelentés mind találna hívekre. Ennek oka a „demokrácia“ szónak fetisszerű természetéből ered, abból a körülményből, hogy számtalan publicista és politikai agitátor megélhetését biztosítja ennek a szónak varázsereje, s a kiejtését kísérő érzelmi polifónia, amelybe az imént felsorolt jelentések valamennyien belezengenek egy-egy felhanggal.

S ép ebből az okból gondoljuk, hogy az itt tett szerény kísérlet jelentősége nagyobb, mint a remélhető siker. Hiszen, ha legalább arra figyelmeztet ez a dolgozat, hogy a korproblémát semmi esetre sem lehet egy tömörítő csatakiáltással, mint „Diktatúra, vagy demokrácia!“ elintézni; hogy legalább is a „demokrácia“ szónak komplex jelentésén érdemes eltűnődnie minden jóhiszemű politikusnak, mielőtt a „Demokrácia“ zászlaja alá szegődnék; továbbá, hogy a demokráciának egyes formáival szemben való tartózkodás miatt korántsem lehet egy rendszert röviden a „diktatúra“ rovatába elkönyvelni; végül, hogy legalább is nem lehet bizonyosra venni, vajjon azok akik ma „demokráciát“ követelnek, holnap nem fognak-e esetleg diktatúrát követelni — az egyik a demokrácia érdekében, a másik ellene —: akkor már nem kell attól tartanunk, hogy munkánk kimerült a terméketlen szörszálhasogatásban!

Ottlik László